

भूमिहीन सुकुमवासी महिलाहरूमा सन्तानोत्पादन सचेतना

कल्पना मरहट्टा

उपप्राध्यापक, कोटेश्वर बहुमुखी क्याम्पस

Email: kalpana.marahatta@koteshworcampus.edu.np

लेखसार

प्रस्तुत लेखमा भूमिहीन सुकुमवासी महिलामा सन्तानोत्पादन सचेतना कस्तो रहेको छ भन्नेबारे अध्ययन गरिएको छ । भूमिहीन सुकुमवासी महिलाको परिवार नियोजनका साधनमा पहुँच र प्रयोगका सम्बन्धमा खासै अध्ययन नभएको देखिएको सन्दर्भमा काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नम्बर ३२ स्थित जडीबुटी क्षेत्रमा बसोबास गर्ने भूमिहीन सुकुमवासी महिलाहरूको परिवार नियोजनका साधनहरूमा पहुँच र प्रयोगबारे जानकारी लिने विषयमा यो अध्ययन केन्द्रित छ । अध्ययन लक्षित क्षेत्रमा आफैं उपस्थित भएर उद्देश्यमूलक नमुना छनोट गरी प्राथमिक स्रोत र अन्य आवश्यक सूचना द्वितीय स्रोतबाट संकलन गरी तिनलाई गुणात्मक र मात्रात्मक विधिबाट प्रस्तुत गरिएको छ । नेपाल सरकारले परिवार नियोजनका साधनहरू सहज रूपमा उपलब्ध गराई प्रयोगका लागि प्रेरित गर्ने र सेवा सुविधा प्रदान गर्ने भन्दै आए पनि अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरूमा यसबारे खासै उचित परामर्श र पहुँच पुग्न नसकेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

शब्दकुञ्जी : गर्भधारण, गर्भनिरोध, जन्मान्तर, बन्ध्याकरण, परिवार नियोजन

विषय परिचय

नेपालमा आफ्नो वा परिवारका सदस्यको स्वामित्वमा जग्गाजमिन नभएका व्यक्तिलाई भूमिहीन सुकुमवासी भनिन्छ । भूमिहीन सुकुमवासी महिला भन्नाले नेपाल राज्यमा आफ्नो वा आफ्नो परिवारको स्वामित्वमा जमिन नभएका महिलालाई बुझिन्छ (नेपाली बृहत् शब्दकोश) । नेपालमा अझै पनि महिलालाई दोस्रो दर्जाको नागरिकका रूपमा हेर्ने गरिन्छ । उनीहरूले गरेका कार्यको कम्ति मूल्यांकन गरिन्छ । भूमिहीन सुकुमवासी महिला आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक, शैक्षिकलगायत विविध कारणले पछाडि परेका छन् । तसर्थ, पछाडि परेका महिलामा सन्तान उत्पादन सचेतनाको अवस्था कस्तो छ भन्ने विषयमा यस लेखमा विश्लेषण गरिएको छ ।

परिवार नियोजन कार्यक्रमको इतिहास हेर्दा सबैभन्दा पहिला यो भारतबाट सन् १९५२ मा सुरु भएको पाइन्छ । नेपालको सन्दर्भमा हेर्दा परिवार नियोजन कार्यक्रमको सुरुवात सन् १९५९ मा नेपाल परिवार नियोजन संघ र सन् १९६८ मा मात्र शिशु कल्याण योजना स्थापनासँगै भएको पाइन्छ । नेपालमा जनसंख्या नियन्त्रण गर्ने मुख्य उद्देश्य लिएर परिवार नियोजन कार्यक्रम सुरु भए पनि सन् १९९० को दशकबाट यसलाई प्रजनन स्वास्थ्य र प्रजनन अधिकारको रूपमा लिइएको छ ।

समाज विकासको प्रारम्भिक चरणमा पुरुषमाथि महिलाको नियन्त्रण थियो । पछि बिस्तारै समाज पितृसत्तात्मक समाजतर्फ उन्मुख हुँदै गएको देखिन्छ । विश्वका अधिकांश समाजमा पुरुषको तुलनामा महिलाको भूमिका कम

भएजस्तै नेपाली समाज पनि पितृसत्ताबाट प्रभावित रहेकाले कुल जनसंख्याको आधाभन्दा बढी भाग (५१.४ प्रतिशत, जनगणना, २०७८) ओगटेका महिलाहरूको राज्यसंरचनाका सबै क्षेत्रमा प्रतिनिधित्व अत्यन्तै न्यून रहेको छ। नेपालको संविधान, २०७२ को भाग ३ धारा ३८ मा महिलाको हकलाई मौलिक हकका रूपमा राखिएको भए पनि सो धाराका उपधारामा उल्लिखित व्यवस्थाहरूको उचित कार्यान्वयन अभावमा महिलाका समस्या यथावत रहेको देखिन्छ।

विश्व स्वास्थ्य संगठनका अनुसार दम्पतिको इच्छा र चाहनाअनुसार परिवारको आकार र ढाँचाका साथै परिवार, व्यक्ति र आफ्नो स्वास्थ्य स्तर वृद्धि गर्न दिइने ज्ञान, धारणा र स्वेच्छिक छनोट प्रक्रिया आदि कुराको कारणले सामाजिक विकासको अवधारणालाई देश विकासमा मद्दत पुऱ्याउने कार्यक्रम नै परिवार नियोजन हो। परिवार नियोजन महिलाको स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित महत्त्वपूर्ण विषय हो। बच्चाको जन्मान्तर, संख्या र गर्भनिरोधक विधिको रोजाइले नै महिलाको शारीरिक पक्षसँगै सामाजिक तथा आर्थिक स्तरमा पनि प्रभाव पार्छ।

परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगबाट नै महिलाले प्रजननशील उमेरमा आफूले चाहेजति मात्रै सन्तान जन्माउन सक्छन्। तर अभै पनि कतिपय समुदाय वा स्थानका महिलालाई अशिक्षाका कारण परिवार नियोजन भनेको के हो भन्नेसम्म थाहा छैन। त्यस्तै परिवार नियोजनका साधन र सेवा सहज तरिकाले प्राप्त गर्न नसक्नु, प्राप्त गरिहाले पनि धार्मिक, सांस्कृतिक, अन्धविश्वासलगायत गलत चिन्तनले प्रयोग गर्न हिचकिचाउनु जस्ता समस्या देखिएका छन्। तसर्थ, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नम्बर ३२ जडीबुटीस्थित सुकुमवासी महिलाहरूले परिवार नियोजन अर्थात् सन्तान उत्पादनलाई कुन अर्थमा लिएका छन्, उनीहरूले परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोग गरेका छन् या छैनन्, साधन प्रयोग गर्दा अनपेक्षित समस्या भोग्नुपरेको छ या छैन, समस्या देखिएका भए ती कस्ताकस्ता छन्, परिवार नियोजनका साधनमा पहुँचलगायत विषयमा जानकारी लिने उद्देश्यमा यो अध्ययन केन्द्रित छ।

पूर्वकार्यको समीक्षा

मातृ तथा बाल स्वास्थ्यमा उल्लेखनीय सुधार ल्याई जीवनको गुणस्तरियतालाई सुदृढीकरण गर्नका लागि नेपाल सरकारबाट परिवार नियोजन सेवा निःशुल्क रूपमा सर्वसाधारण जनतामा पुऱ्याइएको छ। कण्डम, खानेचक्की पिल्स, तीन महिने सुई डिपो, लामो अवधिका अस्थायी साधनहरू आइयुसिडी, इम्प्लान्ट र स्थायी बन्ध्याकरण जस्ता परिवार नियोजनका सेवाहरू नेपाल सरकारले निःशुल्करूपमा उपलब्ध गराउँदै आएको छ। नेपालमा परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगदर ५० प्रतिशतको हाराहारीमा मात्र रहेको तथ्यांक छ।

विचारक एंगेल्सले आदिमकालमा रहेको मातृसत्तात्मक पारिवारिक ढाँचा परिवर्तन हुँदै गए समाजमा पितृसत्तात्मकताको सुरुवात भएको हो, जुन महिलाहरूका लागि अत्यन्तै ठुलो हार हो भन्ने विचार व्यक्त गरेका छन्।

नेपाल परिवार नियोजन संघ (सन् १९९७) ले गरेको अध्ययन अनुसार परिवार नियोजनका साधनहरू प्रयोगकर्ताको संख्या वृद्धि हुँदै गएको छ। उक्त अध्ययनले परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्नेको संख्या ३७.५ प्रतिशत पुगेको देखाएको छ। सो अध्ययन अनुसार महिला बन्ध्याकरण गर्ने १२.२ प्रतिशत, डिपो लगाउने ८.९ प्रतिशत, पुरुष बन्ध्याकरण गर्ने ७.४ प्रतिशत, कण्डम प्रयोग गर्ने ४.७ प्रतिशत र पिल्स चक्की प्रयोग गर्ने ३.३ प्रतिशत छन्।

नेपाल डेमोग्राफिक एन्ड हेल्थ सर्वे (सन् २००१) ले नवविवाहित महिलाहरूमा गरेको अध्ययन अनुसार महिला

बन्ध्याकरणबारे थाहा पाउने ९९ प्रतिशत, पुरुष बन्ध्याकरणबारे थाहा पाउने ९८ प्रतिशत, गर्भनिरोधक सुईबारे थाहा पाउने ९७ प्रतिशत, पिल्सबारे थाहा पाउने ९३ प्रतिशत र कन्डमबारे थाहा पाउने ९१ प्रतिशत रहेको देखाएको छ । परिवार नियोजन सेवाको राष्ट्रिय कार्यनीति, २०६८ अनुसार नेपालमा परिवार नियोजन सेवा सरकारी, गैरसरकारी तथा सामाजिक बजारीकरण प्रणालीका संस्थाहरूबाट उपलब्ध गराइँदै आएको छ । यी सबै क्षेत्रको प्रयासका कारणले गर्दा नेपालमा परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगदरमा त्रिमिक वृद्धि र कुल प्रजननदरमा कमी हुँदै गएको छ । सन् १९७६ मा ३ प्रतिशत रहेको परिवार नियोजनका साधन प्रयोगदर सन् २००६ मा आइपुग्दा ४८ प्रतिशत (सबै साधन) र आधुनिक साधनको प्रयोगदर ४४ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ । सोही अवधिमा कुल प्रजनन दर ६.३ प्रतिशतबाट ३.१ प्रतिशतमा भरेको देखिन्छ । त्यसैगरी सन् २००६ मा आइपुग्दा परिवार नियोजनका कुनै एक साधनबारे जानकारी पाउनेको संख्या ७ प्रतिशत पुगेको परिवार नियोजन सेवाको राष्ट्रिय कार्यनीति, २०६८ ले भनेको छ । परिवार नियोजनका साधनको अपर्याप्त मागदर २५ प्रतिशत छ । जसमध्ये ९.६ प्रतिशतले अस्थायी तथा १५.२ प्रतिशतले स्थायी रूपमा गर्भ रोकथाम गर्न चाहन्छन् ।

सन् २०११ मा प्रकाशित नेपाल जनसांख्यिक स्वास्थ्य सर्वेक्षणको प्रारम्भिक नतिजा अनुसार परिवार नियोजनका सबै साधनहरूको प्रयोगदर ५० प्रतिशत र कुल प्रजननदर २.६ छ । तर परिवार नियोजनका आधुनिक साधनहरूको प्रयोगदर भने सन् २००६ को दाँजोमा सामान्य कम (४३.२ प्रतिशत) भएको सो सर्वेक्षणले देखाएको छ ।

नेपाल सरकार स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले सहस्राब्दी विकास लक्ष्यअनुरूप सन् २०१५ मा परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगदर ६७ प्रतिशत पुऱ्याउने र कुल प्रजननदरलाई २.५ मा झार्ने लक्ष्य लिएको थियो । नेपाल सरकारले राखेको कुल प्रजननदर घटाउने उक्त लक्ष्य सहजै हासिल हुने र परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगदर बढाउनेसम्बन्धी लक्ष्य हासिल गर्न कठिन देखिन्छ । यसका लागि यस क्षेत्रमा कार्यरत संघसंस्था र व्यक्तिहरूले अभू संगठित एवं प्रभावकारी तरिकाले काम गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

विभिन्न जाति, समुदाय, वर्ग र क्षेत्रमा परिवार नियोजनका साधन प्रयोगसम्बन्धी अध्ययन-अनुसन्धान सरकारी, गैरसरकारी, अन्य निकाय र व्यक्तिहरूबाट प्रशस्तै भए पनि भूमिहीन सुकुमवासी महिलाका सन्दर्भमा खासै अध्ययन भएको देखिँदैन । यसै सन्दर्भमा काठमाडौं महानगरपालिका वडा नम्बर ३२ को जडीबुटीमा रहेका भूमिहीन सुकुमवासी महिलामा परिवार नियोजनका साधनको प्रयोग र पहुँचसम्बन्धी जानकारी लिने उद्देश्यमा यो अध्ययन-अनुसन्धान केन्द्रित छ । यो अनुसन्धानले सबै क्षेत्रका प्रजननशील उमेरका महिलाहरूको परिवार नियोजनका साधन प्रयोगसम्बन्धी जानकारी दिन त नसक्ला तर पनि भूमिहीन सुकुमवासी महिलाको प्रतिनिधित्व भने गर्ने अपेक्षा गरिएको छ । साथै भविष्यमा यही विषय र क्षेत्रमा अनुसन्धान गर्न चाहने, नीति निर्माण र कार्यान्वयनका लागि यो अनुसन्धान सहयोगी हुनेछ ।

अध्ययनको विधि

वैज्ञानिक, विश्वसनीय र भरपर्दो तथ्यांक संकलन र विश्लेषणपछि अनुसन्धानको निष्कर्षमा पुग्न सकिने भएकाले त्यसका लागि अनुसन्धान क्षेत्रमा आफैं उपस्थित भई प्रश्नावली र अवलोकनमार्फत भूमिहीन सुकुमवासी महिलाहरूसँग प्रत्यक्ष सम्पर्क राखी प्राप्त सूचनालाई प्राथमिक स्रोतका रूपमा लिइएको छ । साथै अनुसन्धानका लागि आवश्यक सूचना अन्य व्यक्ति वा संघसंस्थाले फरक उद्देश्यका लागि संकलन गरेका, सम्बन्धित विषयमा प्रकाशित

पुस्तक, लेख-रचना, प्रतिवेदन एवं नियमित रूपमा प्रकाशन र प्रसारण हुने पत्रपत्रिका र समाचारलाई द्वितीय स्रोतका रूपमा लिइएको छ। प्रस्तुत अनुसन्धानमा काठमाडौं महानगरपालिका वडा नम्बर ३२ स्थित जडीबुटी क्षेत्रमा बस्ने भूमिहीन सुकुमवासी महिलाहरूमध्ये प्रजनशील १४-४९ वर्ष उमेर समूहका १२ जना महिलासँग प्रत्यक्ष भेट गरी उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधि अपनाइएको छ। अनुसन्धानमा वर्णनात्मक ढाँचा र मात्रात्मक विधि प्रयोग गरिएको छ। सर्वप्रथम प्राप्त सामग्रीलाई विभिन्न शीर्षकमा छुट्याइएको छ र तिनै तथ्यांकको आधारमा तथ्यहरूको विश्लेषण गरिएको छ। यसरी तथ्यांकको विश्लेषण गर्दा सामान्य गणितीय शूत्रको प्रयोग गरी सामान्य प्रतिशत निकालेर तिनै सामान्य प्रतिशतलाई विश्लेषणका आधारमा प्रस्तुत गरिएको छ।

नतिजा र विमर्श

उद्देश्यपरक नमुना छनोटमा परेका १४-४९ वर्ष उमेर समूहका १२ महिलामध्ये निरक्षर ७० प्रतिशत र साक्षर ३० प्रतिशत रहेको पाइयो। साक्षरमा पर्नेले सामान्यतः प्राथमिक तह अध्ययन गरेको पाइयो। त्यस्तै जातजातिमा ब्राह्मण, क्षेत्री, जनजाति र दलित रहेको पाइयो। त्यसैगरी धार्मिक स्थिति हेर्दा हिन्दु, बौद्ध, क्रिश्चियन र प्रकृति धर्म मान्ने गरेको पाइयो। पेसागत स्थिति हेर्दा मजदुरी गर्ने र गृहिणी बराबर पाइयो।

सन्तान संख्या

नमुना छनोटमा परेका १२ महिला आमा बनिसकेको पाइएकाले उनीहरूलाई कतिजना सन्तान छन् भनेर सोधिएको थियो।

तालिका नम्बर १

बच्चा संख्या

सन्तान	संख्या	प्रतिशत
१-२	२	१६.६६
२-४	४	३३.३३
४-६	५	४१.६६
६±	१	८.३३
जम्मा	१२	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०८१

तालिका नम्बर १ अनुसार १६.६६ प्रतिशत उत्तरदाता महिलाका सन्तान एक, ३३.३३ प्रतिशत महिलाका सन्तान दुई वा तीन, ४१.६६ प्रतिशत महिलाका सन्तान चार वा पाँच र ८.३३ प्रतिशत महिलाका सन्तान ६ भन्दा बढी रहेको देखिन्छ।

परिवार नियोजन कार्यक्रमबारे जानकारी

छनोटमा परेका महिलालाई परिवार नियोजन कार्यक्रमबारे जानकारी छ वा छैन भन्ने प्रश्न सोधिएको छ।

तालिका नम्बर २
परिवार नियोजन कार्यक्रमबारे जानकारी

जानकारी	संख्या	प्रतिशत
छ	९	७५
छैन	३	२५
जम्मा	१२	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०८१

तालिका नम्बर २ लाई विश्लेषण गर्दा नमुना छनोटमा परेका महिलामध्ये ७५ प्रतिशतलाई परिवार नियोजन कार्यक्रमबारे जानकारी भएको र २५ प्रतिशतलाई जानकारी नभएको देखिन्छ।

परिवार नियोजन कार्यक्रमबारे जानकारी माध्यम

अध्ययनका लागि नमुना छनोटमा परेका १२ महिलामध्ये नौजना (७५ प्रतिशत) ले परिवार नियोजन कार्यक्रमबारे जानकारी भएको बताएकाले उनीहरूलाई कुन माध्यमबाट थाहा पाएको भनी सोधिएको थियो।

तालिका नम्बर ३
परिवार नियोजन कार्यक्रमबारे जानकारी माध्यम

माध्यम	संख्या	प्रतिशत
रेडियो/ टिभी/पत्रपत्रिका	१	११.११
साथीसंगी	४	४४.४४
स्वास्थ्य कार्यकर्ता	२	२२.२२
अन्य	२	२२.२२
जम्मा	९	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०८१

तालिका नम्बर ३ लाई विश्लेषण गर्दा ११.११ प्रतिशत महिलाले रेडियो/टेलिभिजन/पत्रपत्रिकाबाट, ४४.४४ प्रतिशतले साथीसंगी, २२.२२ प्रतिशतले स्वास्थ्य कार्यकर्ता र २२.२२ प्रतिशतले अन्य माध्यमबाट परिवार नियोजन कार्यक्रमबारे जानकारी पाएको देखिन्छ।

जानकारी पाएका परिवार नियोजनका साधनहरू

अध्ययनका लागि नमुना छनोटमा परेका १२ जना महिलामध्ये ९ जनाले परिवार नियोजनका साधनहरूबारे थाहा पाएको बताएकाले उनीहरूलाई कुन-कुन थाहा छ भनी सोधिएको थियो।

तालिका नम्बर ४

जानकारी पाएका परिवार नियोजनका साधनहरू

साधन	थाहा पाउने	संख्या	प्रतिशत
स्थायी बन्ध्याकरण	५	९	५५.५५
डिपो सुई	९	९	१००
खानेचक्की पिल्स	४	९	४४.४४
कन्डम	३	९	३३.३३
आइयुसिडी	१	९	११.११

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०८१

तालिका नम्बर ४ लाई विश्लेषण गर्दा थाहा पाएका ९ जनामा ५५.५५ प्रतिशतलाई स्थायी बन्ध्याकरण, १०० प्रतिशतलाई डिपो सुई, ४४.४४ खानेचक्की पिल्स, ३३.३३ प्रतिशतलाई कन्डम र ११.११ प्रतिशतलाई आइयुसिडीबारेमा जानकारी भएको देखिन्छ ।

परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्नुभएको छ कि छैन ?

नमुना छनोटमा परेका १२ जना महिलालाई परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्नुभएको छ कि छैन भनी प्रश्न सोधिएको थियो ।

तालिका नम्बर ५

परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्नुभएको छ कि छैन ?

साधन प्रयोगको अवस्था	संख्या	प्रतिशत
प्रयोग गरेको छ	८	६६.६६
प्रयोग गरेको छैन	४	३३.३३
जम्मा	१२	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०८१

तालिका नम्बर ५ लाई विश्लेषण गर्दा ६६.६६ प्रतिशत महिलाले परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गरेको र ३३.३३ प्रतिशत महिलाले प्रयोग नगरेको देखिन्छ ।

परिवार नियोजनका कुन-कुन साधन प्रयोग गर्नुभएको छ ?

नमुना छनोटमा परेका १२ महिलामध्ये आठजनाले परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गरेकाले उनीहरूसँग कुन-कुन साधन प्रयोग गर्नुभएको छ भन्ने जिज्ञासा राखिएको थियो ।

तालिका नम्बर ६

परिवार नियोजनका कुन साधन प्रयोग गर्नुभएको छ ?

साधन	संख्या	प्रतिशत
डिपो सुई	७	८७.५०
खानेचक्की पिल्स	१	१२.५०
जम्मा	८	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०८१

तालिका नम्बर ६ लाई केलाउँदा ८७.५० प्रतिशतले डिपो सुई र १२.५० ले खानेचक्की पिल्स प्रयोग गरेको देखिन्छ ।

परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्न सल्लाह दिने स्रोत

नमुना छनोटमा परेकामध्ये परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गरिरहेका आठजना महिलालाई परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्नुपर्छ भन्ने जानकारी कहाँबाट पाउनुभयो भनी सोधिएको थियो ।

तालिका नम्बर ७

परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्न सल्लाह दिने स्रोत

स्रोत	संख्या	प्रतिशत
स्वास्थ्य कार्यकर्ता	३	३७.५०
साथी	४	५०
छिमेकी	१	१२.५०
जम्मा	८	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०८१

तालिका नम्बर ७ लाई विश्लेषण गर्दा ३७.५० प्रतिशतले स्वास्थ्य कार्यकर्ता, ५० प्रतिशतले साथी र १२.५० प्रतिशतले छिमेकीबाट परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्न सुझाव/सल्लाह पाएको देखिन्छ ।

परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्दा समस्या आएको छ वा छैन ?

नमुना छनोटमा परेकामध्ये आठ महिला, जसले परिवार नियोजनका साधनहरू प्रयोग गरिरहेका छन्, लाई साधन प्रयोग गर्दा कुनै समस्या आएको छ वा छैन भनी जिज्ञासा राखिएको थियो ।

तालिका नम्बर ८

साधन प्रयोग गर्दा समस्या आएको छ वा छैन ?

समस्या	संख्या	प्रतिशत
छ	५	६२.५०
छैन	३	३७.५०
जम्मा	८	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०८१

तालिका नम्बर ८ लाई विश्लेषण गर्दा ६२.५० प्रतिशत महिलालाई समस्या देखिएको र ३७.५० प्रतिशतलाई कुनै पनि समस्या नदेखिएको देखिन्छ ।

परिवार नियोजनको साधन प्रयोग गर्दा देखिएका समस्या

अध्ययनको छनोटमा परेका आठजना महिलाले परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गरिरहेकोमा त्यसमध्ये पाँचजनाले साधन प्रयोग गर्दा समस्या आएको गुनासो गरे । गुनासो गर्नेलाई कस्तो-कस्तो समस्या देखिएको छ भनी सोधिएको थियो ।

तालिका नम्बर ९

साधन प्रयोग गर्दा देखिएका समस्या

समस्या	संख्या	प्रतिशत
रक्तस्राव	२	४०
महिनावारी गडबडी	२	४०
मोटोपन / दुब्लोपन	१	२०
अन्य	५	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०८१

माथिको तथ्यांक विश्लेषण गर्दा ४० प्रतिशत महिलालाई रक्तस्राव, ४० प्रतिशतलाई महिनावारी गडबडी र २० प्रतिशतलाई मोटो/दुब्लोपनको समस्या देखापरेको बुझिन्छ ।

परिवार नियोजनका साधनमा सहज पहुँच छ वा छैन ?

नमुना छनोटमा परेकामध्ये परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गरेका आठ महिलालाई साधन प्राप्त गर्न सहज छ वा छैन भन्ने प्रश्न सोधिएको थियो ।

तालिका नम्बर १०
साधनमा सहज पहुँच छ वा छैन ?

पहुँच	संख्या	प्रतिशत
छ	६	७५
छैन	२	२५
जम्मा	८	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०८१

अध्ययनका क्रममा संकलन गरिएको माथिको तथ्यांक विश्लेषण गर्दा ७५ प्रतिशतलाई परिवार नियोजनका साधनमा सहज पहुँच भएको र २५ प्रतिशतले पहुँच नभएको बुझ्न सकिन्छ ।

परिवार नियोजनका साधन निःशुल्क पाइन्छ कि किन्नु पर्छ ?

परिवार नियोजनका विभिन्न साधन प्रयोग गरिरहेका आठजना महिलालाई साधन निःशुल्क पाइन्छ कि किन्नुपर्छ भनेर सोधिएको थियो ।

तालिका नम्बर ११

परिवार नियोजनका साधन निःशुल्क पाइन्छ कि किन्नुपर्छ ?

साधन	संख्या	प्रतिशत
निःशुल्क पाइन्छ	२	२५
किन्नुपर्छ	६	७५
जम्मा	८	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०८१

माथिको तथ्यांकका आधारमा २५ प्रतिशत महिलाले परिवार नियोजन साधन निःशुल्क र ७५ प्रतिशतले किन्नुपर्ने बताएकाले परिवार नियोजन कार्यक्रमलाई अभै प्रभावकारी बनाउन गर्भनिरोधक साधन निःशुल्क वितरण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

परिवार नियोजन कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन के के गर्नु पर्ला भनेर सोधिएकोमा सबै उत्तरदाताले घर-घरमा स्वास्थ्य कार्यकर्ता खटाएर परामर्श दिनुका साथै निःशुल्क र पर्याप्त मात्रामा परिवार नियोजनका साधन उपलब्ध गराउनुपर्ने सुझाव दिएका छन् ।

निष्कर्ष

सन्तानोत्पादनमा सचेतनाले नेपालको जनसंख्या घटबढमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्छ । यो अध्ययनमा काठमाडौं महानगरपालिका वडा नम्बर ३२ जडीबुटी क्षेत्रमा बसोबास गर्ने भूमिहीन सुकुमवासी महिलाहरूलाई केन्द्रमा राखी अन्य क्षेत्रका भूमिहीन सुकुमवासी महिलामा पनि सामान्यीकरण गर्न खोजिएको छ । यस अध्ययनबाट नमुना छनोटमा परेका १२ जना महिलामध्ये ७० प्रतिशत निरक्षर र ३० प्रतिशत साक्षर रहेको पाइयो । धार्मिक रूपमा हेर्दा नमुना छनोटमा परेका महिलाले हिन्दु, बौद्ध, क्रिश्चियन र प्रकृत धर्म मान्ने गरेको पाइयो । पेसागत रूपमा हेर्दा बनिबुतो गर्ने र गृहिणी बराबर रहेको पाइयो । त्यस्तै सन्तानका रूपमा हेर्दा १६.६६ प्रतिशत महिलाका एकजना, ३३.३३ प्रतिशत

महिलाका दुई वा तीन, ४१.६६ प्रतिशत महिलाका चार वा पाँच र ८.३३ प्रतिशत महिलाका छजनाभन्दा बढी रहेको देखियो । ७५ प्रतिशत महिला परिवार नियोजनबारे जानकारी रहेको र २५ प्रतिशतलाई यसबारे जानकारी नभएको पाइयो । त्यस्तै ११.११ प्रतिशत महिलाले रेडियो, टेलिभिजन, पत्रपत्रिकाबाट, ४४.४४ प्रतिशत महिलाले साथीसंगी र २२.२२ प्रतिशत महिलाले स्वास्थ्य कार्यकर्ता र २२.२२ प्रतिशतले नै अन्य माध्यमबाट परिवार नियोजनबारे जानकारी लिएको अध्ययनले देखाएको छ त्यस्तै नमुना छनोटमा परेका महिलामध्ये ५५.५५ प्रतिशतले स्थायी बन्ध्याकरण, ४४.४४ प्रतिशतले खानेचक्की पिल्स, ३३.३३ प्रतिशतले कन्डम, ११.११ प्रतिशतले आइयुसिडी र एक सय प्रतिशतले डिपो सुईबारे जानकारी राखेको अध्ययनले देखाएको छ ।

यसैगरी अध्ययनबाट ६६.६६ प्रतिशत महिलाले परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गरेको पाइयो भने ३३.३३ प्रतिशतले प्रयोग नगरेको देखियो । ८७.५० प्रतिशत महिलाले डिपो सुई र १२.५० प्रतिशत महिलाले खाने चक्की पिल्स प्रयोग गरेको पनि अध्ययनबाट पाइयो । ३७.५० प्रतिशत महिलाले स्वास्थ्य कार्यकर्ता, ५० प्रतिशत महिलाले साथीसंगी र १२.५० प्रतिशत महिलाले छरछिमेकीबाट परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्न सल्लाह, सुझाव पाएको अध्ययनबाट पाइयो । नमुना छनोटमा परेका र परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गरिरहेका आठजना महिलामध्ये ६२.५० प्रतिशतलाई त्यस्ता साधन प्रयोग गर्दा स्वास्थ्य समस्या देखिएको र ३७.५० प्रतिशतलाई कुनै समस्या नदेखिएको अध्ययनबाट पाइयो । परिवार नियोजनका साधन प्रयोगबाट स्वास्थ्यमा समस्या देखापरेका महिलामा ४० प्रतिशतमा रक्तश्राव, ४० प्रतिशतमा महिनावारीमा गडबडी र २० प्रतिशतमा मोटो-दुब्लोपन समस्या देखिएको अध्ययनले देखाएको छ । नमुना छनोटमा परेका महिलामध्ये ७५ प्रतिशतको परिवार नियोजनका साधनमा पहुँच भएको र २५ प्रतिशतको पहुँच नभएको पाइयो । त्यस्तै २५ प्रतिशत महिलाले परिवार नियोजनका साधन निःशुल्क पाइएको र ७५ प्रतिशतले किन्नुपरेको बताएका छन् ।

अन्त्यमा परिवार नियोजन कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन सबै उत्तरदाताले घरघरमा स्वास्थ्य कार्यकर्ता खटाएर परामर्श दिनुका साथै निःशुल्क र पर्याप्त मात्रामा परिवार नियोजनका साधन वितरण गर्नुपर्ने सुझाव दिएका छन् । परिवार नियोजनका साधनको निरन्तर प्रयोगकर्ताको दर बढे पनि यसमा उचित परामर्श र सर्वसाधारणको पहुँच पुग्न नसकेकोले अध्ययनको निष्कर्ष छ ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

सहस्राब्दी विकास लक्ष्य, सन् २०१५, नेपाल सरकार स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, काठमाण्डौं

नेपाल जनसांख्यिक स्वास्थ्य सर्वेक्षण, सन् २०११, नेपाल सरकार स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, काठमाण्डौं

नेपाल जनसांख्यिक स्वास्थ्य सर्वेक्षण, सन् २००१, नेपाल सरकार स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, काठमाण्डौं

नेपाल परिवार नियोजन संघ, सन् १९९७, हरिहर भवन, पुल्चोक, काठमाण्डौं

नेपाली वृहत शब्दकोष, प्रज्ञा प्रतिष्ठान, काठमाण्डौं

नेपालको संविधान, २०७२, नेपाल सरकार

जनगणना, वि.सं. २०६८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, थापाथली, काठमाण्डौं

जनगणना, वि.सं. २०७८, केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग, थापाथली, काठमाण्डौं

परिवार नियोजन सेवाको राष्ट्रिय कार्यनीति, वि.सं. २०६८, नेपाल सरकार स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय,
स्वास्थ्य सेवा विभाग, परिवार स्वास्थ्य शाखा, काठमाण्डौं

विश्व स्वास्थ्य संगठन

अनुसूची
प्रश्नावली

नाम :

उमेर :

शिक्षा-

१. निरक्षर:

२. साक्षर :

क) प्राथमिक तह

ख) निमावि तह

ग) माध्यमिक तह

घ) स्नातक

ड.) स्नातकोत्तर

जातजाति :

धर्म :

पेसा :

प्रश्न १. तपाईंलाई परिवार नियोजन कार्यक्रमबारे थाहा छ ?

क) थाहा छ

ख) थाहा छैन

प्रश्न २. परिवार नियोजन कार्यक्रमबारे कुन माध्यमबाट थाहा पाउनुभयो ?

क) रेडियो, टेलिभिजन, पत्रपत्रिका

ख) साथीसंगी

ग) स्वास्थ्य कार्यकर्ता

घ) अन्य

प्रश्न ३. परिवार नियोजनका कुन-कुन साधनबारे थाहा छ ?

क) स्थायी बन्ध्याकरण

ख) डिपो सुई

ग) खानेचक्की पिल्स

घ) आइयुसिडी

ड.) इम्प्लान्ट

च) कण्डम

छ) अन्य

प्रश्न ४. परिवार नियोजनका कुनै साधन प्रयोग गर्नुभएको छ ?

क) छ

ख) छैन

प्रश्न ५. कुन साधन प्रयोग गर्नुभएको छ ?

क) स्थायी बन्ध्याकरण

ख) डिपो सुई

ग) खानेचक्की पिल्स

घ) आइयुसिडी

ड.) इम्प्लान्ट

च) कण्डम

छ) अन्य

प्रश्न ६. साधन प्रयोग गर्नुपर्ने सल्लाह कसबाट प्राप्त गर्नुभयो ?

क) स्वास्थ्य कार्यकर्ता

ख) साथीसंगी

ग) परिवार

घ) अन्य

प्रश्न ७. परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्दा केही समस्या आएको छ ?

क) छ

ख) छैन

प्रश्न ८. परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्दा के के समस्या देखियो ?

क) रक्तस्राव

ख) गर्भधारण

ग) मोटोपन/दुब्लोपन

घ) अन्य

प्रश्न ९. परिवार नियोजनका साधनमा सहज पहुँच छ या छैन ?

क) छ

ख) छैन

प्रश्न १०. परिवार नियोजनका साधन निःशुल्क पाइन्छ कि किन्नुपर्छ ?

क) निःशुल्क पाइन्छ

ख) किन्नुपर्छ

प्रश्न ११. परिवार नियोजन कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन अभै केके गर्नुपर्छ जस्तो लाग्छ ?